

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

БОЯРСЬКА-ХОМЕНКО АННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.013.83(4) (043.5)

**РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Хмельницький – 2020

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
БОЙЧУК Юрій Дмитрович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
проректор з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
ЛУК'ЯНОВА Лариса Борисівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України, директор;

доктор педагогічних наук, професор
ОГІЄНКО Олена Іванівна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
професор кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
ПАЗЮРА Наталія Валентинівна,
Національний авіаційний університет,
завідувачка кафедри авіаційної англійської мови.

Захист відбудеться 3 липня 2020 року о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.052.05 у Хмельницькому національному університеті, за адресою: зал засідань, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті <https://www.khnu.km.ua> та в науковій бібліотеці Хмельницького національного університету за адресою: вул. Кам'янецька, 110/1, м. Хмельницький, 29016.

Автореферат розіслано 2 червня 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Андрощук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлене необхідністю удосконалення системи професійної освіти дорослих України у контексті її інтеграції до європейського освітнього простору. Рівень освіченості дорослого населення є одним із найбільш важливих показників соціально-культурного розвитку будь-якої країни. На початку третього тисячоліття освіта дорослих стала невід'ємною галуззю суспільного життя, її роль та значення постійно зростають. Одним із важливих завдань сучасної освіти дорослих є реалізація права кожної дорослої людини брати активну участь у житті суспільства незалежно від соціального статусу, етнічного походження, віку, гендерної приналежності. З огляду на мінливі потреби ринку праці та прогресивні демографічні зміни, професійна освіта дорослих є запорукою успішного соціального співіснування людства і подальшого прогресивного економічного розвитку кожної держави.

Сучасні умови розвитку суспільства доводять, що знання та уміння, які особа здобула під час навчання в системі базової професійної освіти, з часом втрачають свою актуальність та потребують удосконалення. Численні нові професії, нетривалі трудові відносини і технічні інновації підсилюють необхідність дорослим людям відповідати умовам ринку праці і гнучко реагувати на мінливе середовище сучасного економічного простору. Галузь професійної освіти дорослих має суттєвий екзистенційний вплив на розвиток суспільства, а також вимагає умов, у яких доступ до кваліфікованого навчання впродовж життя відкритий для всіх.

Пріоритет неперервної освіти як один з найважливіших аспектів суспільного життя зумовлює необхідність змін у системі професійної освіти дорослих, що передбачено Законом України «Про освіту» (2017 р.). Також важливе значення мають Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998 р.), Закон України «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2003 р.), «Стратегія інноваційного розвитку України на 2012–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів» (2010 р.), «Концепція розвитку освіти дорослих» (2011 р.), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.), «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016 р.), Наказ МОН «Про утворення робочої групи з розроблення проекту Закону України «Про освіту дорослих» (2018), які декларують та унормовують ідеї професійного навчання дорослих українців, визначають перспективи інтеграції вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору.

Важливе значення мають загальноєвропейські документи: Резолюція Європейського парламенту щодо навчання дорослих: навчатися ніколи не пізно (*European Parliament resolution on adult learning: it is never too late to learn*) (2008 р.), Резолюція Ради Європейського Союзу щодо відновлення європейської

програми навчання дорослих (*Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning*) (2011 р.), Рекомендації Ради Європейського Союзу про визнання неформального та інформального навчання (*Council Recommendation on the validation of non-formal and informal learning*) (2012 р.), Рекомендації Ради Європейського Союзу щодо шляхів підвищення кваліфікації: нові можливості для дорослих (*Council recommendation on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults*) (2016 р.), Рішення Європейської Ради про спільні рамки для надання кращих послуг у галузі навчання та кваліфікації (*Decision (EU) of the European Parliament and of the Council on a common framework for the provision of better services for skills and qualifications*) (2018 р.) та ін. У цих нормативно-правових документах підкреслено значення професійної освіти дорослих, наголошено на актуальності педагогічних пошуків у цій галузі, визначено вектор розвитку питань професійної освіти дорослих у європейських країнах.

Українська держава перебуває на шляху входження в єдиний європейський освітній простір, активно реформує систему освіти дорослих взагалі та професійної зокрема. Вивчення досвіду країн Центральної та Східної Європи в питаннях організації професійної освіти дорослих сприяє становленню і розвитку системи неперервної освіти в Україні. Головними аспектами освітніх стратегій країн Центральної та Східної Європи є забезпечення доступності до якісної професійної освіти, підвищення рівня ефективності освітнього процесу, налагодження механізму моніторингу успішності дорослих учнів тощо. Це зумовлює необхідність визначення освітніх диспропорцій щодо ресурсів, процесів, результатів, підтримки інновацій, які ведуть до виникнення багаторівневої системи професійної освіти дорослих, що базується на компетентнісному та диференційованому підходах. Вивчення досвіду реформування професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи має важливе значення для України, яка нині перебуває на шляху модернізації та децентралізації системи управління професійною освітою дорослих. Зокрема відбуваються активні зміни у формах організаційно-правового та фінансового забезпечення діяльності органів державної і місцевої влади, керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти дорослих тощо. Аналіз, переосмислення та творче використання кращого європейського досвіду сприятиме підвищенню інноваційності, відкритості, доступності, гнучкості, інклюзивності професійної освіти дорослих, її відповідності потребам суспільства та сучасного ринку праці.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в європейській педагогічній думці проблема професійної освіти дорослих розглядається за такими основними напрямками: розробка концепцій освіти дорослих як частини неперервного навчання (W. Adamski, P. Alheit, M. Baethge, O. Bertrand, H. Bremer, J. Elias, H. Griese, P. Grootgings, A. Józefowicz, J. Knoll, A. Matlakiewicz, S. Nolda, E. Nuissl, H. Solarczyk-Szwec, Б. Божилова, В. Георгієва, В. Гюрова, А. Кривиradeва та ін.); дидактичні аспекти навчання дорослого населення (T. Aleksander, D. Barwińska, H. Siebert, та ін.); особливості функціонування формального, неформального та інформального професійного

навчання (A. Dragon, K. Dragounová, M. Fakin, M. Govekar-Okoliš, L. Halberštát, K. Serafin, J. Veteška та ін.); професійна підготовка педагогічних кадрів для галузі освіти дорослих (J. Draper, E. Hajduk, K. Hamey, J. Kalnický, E. Rosenstock-Huessy, N. Sacaliuc, M. Wachowski та ін.); діяльність окремих освітніх закладів та установ для дорослих (R. Brödel, Y. Lacroix, S. Lerch, W. Mitter, D. Savicevic, H. Tenorth та ін.).

Напрямами вивчення досліджуваної проблеми у вітчизняному педагогічному просторі є такі: питання неперервної професійної освіти (О. Аніщенко, О. Баніт, Н. Дорошенко, С. Зінченко, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Огієнко, Н. Пазюра, В. Радкевич та ін.); теоретико-методологічні і методичні засади освіти дорослих (В. Андрущенко, В. Вихрущ, А. Гуржій, О. Іонова, В. Кремень, Р. Черновол-Ткаченко та ін.); концептуальні засади підготовки та перепідготовки педагогічного персоналу для освіти дорослих в Україні (С. Архипова, В. Бондар, Ф. Гоноболін, К. Гуркевич, Є. Климова, М. Кухарева, П. Худоминський, Т. Шамова та ін.); зарубіжний досвід підготовки андрагогів (О. Огієнко, І. Сагун, Н. Терьохіна, О. Чугай та ін.); питання професійного навчання дорослих (В. Артемчук, О. Бородієнко, Н. Корчинська, С. Леу, О. Радкевич, Л. Пуховська та ін.).

Частково питання, які вивчаються, відображено у працях, присвячених окремим технологіям професійного навчання дорослих (Г. Балл, Ю. Бойчук, О. Волярська та ін.), історії становлення і розвитку освіти дорослих в Україні (Л. Березівська, З. Гіптерс, В. Луговий та ін.), порівняльно-педагогічним дослідженням освіти різних країн світу (М. Бусько, Т. Десятов та ін.), сучасним підходам до розуміння освіти дорослого населення (Д. Дзвінчук, О. Долгов, Л. Карамушка, В. Міщенко та ін.).

З огляду на предмет дослідження важливими є дисертаційні праці вітчизняних науковців з питань розвитку освіти дорослих у країнах Європи (Е. Богів, С. Коваленко, М. Кристопчук, Н. Махиня, К. Онушкіна, А. Попова, О. Ситник та ін.), Канаді (М. Борисова, М. Бусько, С. Ставкова та ін.), США (С. Бабушко, Н. Бідюк, Г. Сорокоумова, О. Хахубія та ін.), з питань післядипломної освіти та інших питань, дотичних до професійної освіти дорослих у зарубіжних країнах (В. Буренко, А. Воронцова, О. Кукуєв, А. Митіна, З. Сафіна та ін.).

Однак досліджень, які б частково порушували питання професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, украй мало: Австрія (Т. Сорочан), Німеччина (О. Баніт), Польща (О. Аніщенко, А. Мушинські), Чехія (Л. Лук'янова, Г. Товканець). Сьогодні практично відсутнє цілісне дослідження щодо розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної і Східної Європи, бракує критичного осмислення провідних тенденцій розвитку професійної освіти дорослих, аналізу дидактичних і методичних засад її функціонування, особливостей практичної реалізації, перспектив використання прогресивних педагогічних ідей і цінного досвіду організації освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи в Україні.

Аналіз науково-педагогічної літератури, вивчення досвіду організації професійної освіти дорослих в Україні дали змогу виявити *суперечності*, які потребують розв'язання:

– *на соціальному та державному рівні між*: викликами сучасних інтеграційних процесів та неготовністю української системи професійної освіти дорослих до дотримання основних принципів організації європейської неперервної освіти; потребою розвитку промислового потенціалу країни та недостатністю усвідомлення державою значення якісної професійної освіти усіх категорій дорослого населення на різних етапах життя; потребою вітчизняного та європейського ринку праці у кваліфікованих фахівцях різних галузей, які здатні до постійного професійного удосконалення та недостатністю програм їхньої підготовки та перепідготовки у вітчизняних закладах освіти; популяризацією і розвитком вітчизняної неформальної та інформальної професійної освіти дорослих і відсутністю механізмів визнання й сертифікації компетентностей, здобутих у результаті такого навчання; зниженням престижу професійної освіти в українському та європейському суспільстві та відсутністю механізмів її популяризації;

– *на рівні концептуального розвитку освіти між*: обґрунтованою потребою вивчення, узагальнення та аналізу європейського досвіду організації професійної освіти дорослих та недостатністю його відображення в українській науково-педагогічній теорії та практиці; об'єктивною потребою впровадження у систему професійної освіти України європейських стандартів якості та недостатністю концептуальних стратегій їх забезпечення;

– *на рівні організаційно-методичного забезпечення між*: необхідністю удосконалення змісту професійної освіти дорослих з урахуванням потреб сучасного європейського і вітчизняного ринку праці та недосконалістю організаційних підходів до його формування у закладах освіти різного рівня; потребою формування поліпредметного професійного навчання дорослих, що забезпечує фахові, мотиваційні, поведінкові складники та використанням у вітчизняній системі професійної освіти дорослих застарілого предметноцентрованого підходу; необхідністю впровадження інноваційних технологій бізнес-навчання та недостатністю їх реалізації у практиці вітчизняних закладів освіти для дорослих; випереджувальним принципом розвитку систем професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи і недостатністю наукового обґрунтування шляхів творчого використання прогресивного досвіду зазначених країн для розвитку професійної освіти дорослих в Україні;

– *на особистісно-професійному рівні між* викликами сучасного ринку праці, стрімким розвитком інформаційних технологій, активізацією професійної мобільності та необхідністю усвідомлення дорослими українцями перспектив неперервного професійного зростання.

Отже, актуальність, недостатній рівень теоретичної дослідженості та практичної розробленості означеної проблеми, необхідність розв'язання

виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Розвиток професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри початкової і професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Сучасні освітньо-виховні технології в підготовці вчителів» (ДР № 0111U008876). Тему дослідження затверджено (протокол № 2 від 27 лютого 2018 р.) та уточнено (протокол № 7 від 28 жовтня 2019 р.) на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Метою дослідження є виявлення теоретичних і дидактичних особливостей професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, обґрунтування можливостей творчого використання конструктивних ідей європейського досвіду для розвитку професійної освіти дорослих в Україні.

Відповідно до мети визначено такі завдання **дослідження**:

- 1) з'ясувати стан дослідженості проблеми професійної освіти дорослих у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці;
- 2) розкрити методологічні підходи до вивчення проблеми професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, проаналізувати базові поняття дослідження;
- 3) виявити тенденції розвитку професійної освіти дорослих у зазначених країнах;
- 4) схарактеризувати системи професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи;
- 5) визначити особливості неформальної та інформальної професійної освіти у досліджуваних країнах;
- 6) дослідити організаційні та дидактичні засади професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи;
- 7) з'ясувати особливості практичної реалізації професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи;
- 8) обґрунтувати перспективи розвитку системи професійної освіти дорослих на основі компаративного аналізу досвіду країн Центральної та Східної Європи і України;
- 9) розробити навчально-методичний комплекс для вдосконалення професійної освіти дорослих в Україні з огляду на конструктивні ідеї європейського досвіду.

Об'єкт дослідження – система професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади організації професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи.

Територіальні межі дослідження охоплюють країни, що відповідно до даних європейських енциклопедичних видань (*Meyers Grosses Taschenlexikon*, *Brockhaus Enzyklopädie* та ін.) географічно належать до центральної та східної частини Європейського континенту: Австрія, Болгарія, Німеччина, Польща,

Румунія, Словаччина, Словенія, Чехія. Системи професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи мають багато спільного досвіду. Це, насамперед, орієнтування змісту професійної підготовки фахівців на потреби і вимоги ринку праці, розширення взаємозв'язку із соціальними партнерами, збільшення обсягів практичної підготовки дорослих, запровадження дуальної системи професійного навчання, обґрунтування кваліфікацій, професійних та освітніх стандартів на компетентнісній основі, входження до єдиного європейського освітнього простору тощо.

Концепція дослідження базується на розумінні професійної освіти дорослих як однієї з найбільш важливих складових неперервного навчання. Формування навичок професійного навчання розглядається як цілісний, керований та динамічний процес, метою якого є особистісний і професійний розвиток дорослої людини, оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями в певній галузі професійної діяльності, формування фахових та соціальних компетентностей. Реалізація означеного підходу передбачає використання цінного європейського досвіду з метою створення ефективної моделі професійної освіти дорослих в Україні. Основними компонентами системи професійної освіти дорослих є (теоретичне та методологічне підґрунтя, нормативне регулювання, організація та управління, стратегія розвитку, інституційна структура, соціальна та економічна складова, зміст та технології навчання, забезпечення якості), які є запорукою постійного фахового та особистісного розвитку людини з урахуванням вимог сучасного ринку праці, технічного та інформаційного прогресу, індивідуальних потреб дорослих учнів, загальносвітових тенденцій розвитку професійної освіти.

Наукові теоретичні та практичні засади, комплексний характер досліджуваної проблеми зумовили обґрунтування проблеми професійної освіти дорослих на методологічному, теоретичному та практичному рівнях.

Методологічний рівень передбачає вивчення проблеми дослідження на основі взаємозв'язку загальнонаукової та конкретно-наукової методології, що забезпечує об'єктивність аналізу систем професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, а саме:

- системно-цілісний підхід передбачає розгляд професійної освіти дорослих у контексті діалектичного синтезу загальної культури людини та її професійної діяльності, а процес навчання – як складну цілісну динамічну систему взаємопов'язаних компонентів (мета, завдання, зміст, за собою, форми, методи), спрямовану на оптимальне досягнення запланованого результату;

- феноменологічний підхід уможливорює визначення основних характеристик професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, інтеграційних процесів професійної освіти дорослих України;

- історико-педагогічний підхід допомагає визначенню генези професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи в аспекті її обумовленості політичним, соціально-економічним, культурно-освітнім розвитком суспільства, педагогічними ідеями й діяльністю видатних персоналій;

– антрополого-гуманістичний підхід визначає людину як неповторну унікальну істоту, яка має невичерпні можливості особистісного зростання, усебічного вдосконалення, професійного розвитку й розкриває гуманістичну природу її індивідуального становлення;

– компетентнісний підхід забезпечує розвиток професійної освіти дорослих як сукупності ключових компетентностей, що відбивають взаємопов'язані смислові орієнтації особистості, її знання в певній науковій чи професійній галузі, формування професійного досвіду і способів здійснення професійної діяльності;

– акмеологічний підхід забезпечує стратегію досягнення найвищих результатів професійного розвитку через акумулювання принципів, методів, прийомів, засобів організації і побудови теоретичної та практичної освітньої діяльності, дає змогу визначити суб'єктивні та об'єктивні фактори досягнення вершин професіоналізму;

– андрагогічний підхід базується на принципах навчання дорослої людини, передбачає залучення дорослих учнів до організації неперервного процесу власного навчання, зацікавленості в його ефективності, зосередженості на професійному саморозвитку та самовдосконаленні.

Теоретичний рівень визначає систему понять, яка є підґрунтям для вивчення проблеми професійної освіти дорослих й характеризується ідентифікацією педагогічних і наукових джерел, відходом від апріорно крайніх суджень в оцінці історичних, політичних, освітніх, культурних подій, явищ, процесів. Теоретичний концепт ґрунтується на:

– дослідженнях з теорії професійної освіти дорослих в Україні (О. Аніщенко, Л. Горбунова, Т. Калюжна, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Огієнко, Н. Протасова, Л. Хомич та ін.) та країнах Центральної і Східної Європи (E. Faure, W. Filla, M. Fischer, D. Nittel, J. Olbrich, W. Speiser, та ін.);

– працях з порівняльної педагогіки (M. Dimitrescu, I. Erler, A. Pangica, Ch. Wulf, Н. Авшенюк, О. Василенко, О. Васюк, О. Іонова, Н. Дорошенко, В. Кудін, О. Локшина, Л. Пуховська, Т. П'ятакова, В. Радкевич, А. Сбруєва, В. Скульська, О. Сулима, І. Фольварочний, О. Щербак та ін.);

– дослідженнях, присвячених питанням професійної підготовки дорослого населення (P. Bytniewski, M. Chałubiński, M. Heinemann, W. Seitter, R. Urbaniński-Koź, Н. Базелюк, О. Бородієнко, Т. Драг, І. Іванов, Р. Панова, М. Пушнік, С. Сисоева, Л. Сігаєва, М. Солдатенко, А. Трайков, В. Цакова, Д. Цветков, Р. Черновол-Ткаченко та ін.)

Практичний рівень передбачає компаративний аналіз систем професійної освіти дорослих країн Центральної і Східної Європи та України; визначення шляхів упровадження досвіду європейських країн у практику діяльності сучасних українських закладів професійної освіти дорослих на основі переосмислення та творчого використання прогресивних ідей європейського досвіду з урахуванням національних культурно-освітніх традицій; розробку та впровадження навчально-методичного забезпечення дисциплін з порівняльної педагогіки, історії педагогіки, професійної педагогіки.

У процесі дослідження використано комплекс **методів**, а саме: *теоретичні* – аналіз, узагальнення, систематизація, індукція та порівняння, що стали основою для роботи з науково-педагогічною літературою, нормативно-правовими документами, педагогічними фактами, навчально-методичним забезпеченням, розроблення методологічних і концептуальних засад дослідження; компаративний метод уможливив зіставлення та порівняння європейських і українських підходів до організації професійної освіти дорослих; історичний аналіз – для визначення детермінант проблеми професійної освіти дорослих та генези її розвитку; системно-структурний і структурно-функціональний для виявлення структурних, змістових, процесуальних особливостей професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи і України; структурно-логічний для окреслення перспектив розвитку професійної освіти дорослих в Україні; пошуково-науковий – для формулювання висновків, виявлення цінного теоретичного матеріалу та викладу досвіду практичної діяльності в науково-педагогічних компаративістських дослідженнях; *емпіричні* – спостереження, бесіди зі здобувачами освіти та викладачами українських і європейських закладів професійної освіти дорослих.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягають у тому, що:

– *вперше* здійснено цілісний порівняльно-педагогічний аналіз проблеми професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; виявлено тенденції розвитку професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах (підготовка відповідних кваліфікованих педагогічних кадрів для системи професійної освіти дорослих, індивідуалізація професійного навчання дорослих, децентралізація системи управління професійною освітою дорослих, сертифікація та визнання різних видів освіти (неформальна, інформальна), зниження ролі та значення формальних закладів професійної освіти дорослих, міждисциплінарний характер навчання на основі сучасних технологій, використання інтерактивних та інноваційних методів навчання дорослих тощо); схарактеризовано системи професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, виявлено спільні та відмінні ознаки відповідно до взаємопов'язаних структурних компонентів (теоретичне та методологічне підґрунтя, нормативне регулювання, організація та управління, стратегія розвитку, визначення мети та завдань, інституційна структура, соціальна та економічна складова, зміст та технології навчання, забезпечення якості); визначено особливості неформального та інформального навчання в системах професійної освіти дорослих досліджуваних країн; узагальнено дидактичні аспекти організації навчання дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; з'ясовано своєрідність практичної підготовки та перепідготовки в системі професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи; окреслено шляхи творчого використання європейського досвіду для розвитку професійної освіти дорослих в Україні;

– *удосконалено* навчально-методичне забезпечення вітчизняної професійної освіти дорослих з урахуванням виявлених європейських педагогічно цінних ідей; уточнено основні поняття дослідження;

– *подальшого розвитку* набули андрагогічні підходи до професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; генеза професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах; забезпечення якості професійної освіти дорослих на загальноєвропейському та національному рівнях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що об'єктивний аналіз досліджуваного матеріалу і його узагальнення сприяють збагаченню теорії й практики професійної освіти дорослих. Матеріали дослідження використані в процесі розроблення навчально-методичних комплексів дисциплін «Порівняльна педагогіка», «Актуальні проблеми порівняльної педагогіки», «Освіта дорослих у провідних країнах світу», семінару-практикуму «Візуальне мистецтво як засіб профілактики та подолання емоційного вигорання педагогів»; оновлення змісту дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки»; обґрунтування на уково-методичних рекомендацій щодо розвитку професійної освіти дорослих в Україні. Систематизовані й узагальнені положення дисертації, дібрані й проаналізовані фактологічний матеріал, отримані результати і сформульовані висновки дослідження доцільно залучати під час проведення теоретичних та експериментальних досліджень з теорії професійної освіти, загальної педагогіки, порівняльної педагогіки, філософії освіти й соціології освіти. Результати дослідження стануть корисними в процесі розроблення концептуальних та нормативних документів з проблем неперервної освіти і професійної освіти дорослих, у процесі розроблення нових й оновлення навчальних курсів з педагогіки, педагогіки вищої школи, андрагогіки, порівняльної педагогіки та історії педагогіки.

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, **впроваджено** в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-1074 від 26.09.2019 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 101/25 від 18.09.2019 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2465/01 від 11.11.2019 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка № 120/1 від 23.10.2019 р.), Харківського національного університету внутрішніх справ (довідка № 11/61 від 17.09.2019 р.), Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (довідка № 313/UA/2019 від 05.11.2019 р.), Харківського національного університету радіоелектроніки (акт № 101/845 від 24.10.2019 р.).

Особистий внесок здобувача в працях, написаних у співавторстві, полягає у: визначенні провідних тенденцій освіти дорослих у Німеччині [11], виявленні особливостей формування цифрових компетентностей у різних категорій дорослого населення [27], аналізі особливостей розвитку освітніх компетентностей у дорослих [28], обґрунтуванні впливу різних форм та методів навчання на оволодіння дорослими мовними навичками [29], конкретизації педагогічних умов неформального та інформального навчання дорослих [47],

аналізі систем освіти дорослих у провідних країнах світу [49], обґрунтуванні засад післядипломної педагогічної освіти [52].

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації матеріалів дисертації. Основні положення, результати дослідження обговорювалися й дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри початкової та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2017–2019 рр.). Матеріали дисертації висвітлено в доповідях на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях, науково-методичних семінарах різних рівнів, а саме: *міжнародних* – «Сучасні перспективи розвитку науки» (м. Київ, 2017 р.), «Актуальні питання освіти і науки» (м. Харків, 2017 р.), «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м. Миколаїв, 2017 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (м. Ченстохова, Польща, 2017 р.), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (м. Харків, 2018 р.), «Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства» (м. Київ, 2018 р.), «Сучасна освіта – доступність, якість, визнання» (м. Краматорськ, 2018 р.), «Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування» (м. Львів, 2018 р.), «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (м. Київ, 2019 р.), «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (м. Штутгарт, Німеччина, 2019 р.); *всеукраїнських* – «Наукова спадщина Василя Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя» (м. Кропивницький, 2016 р.), «Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи» (м. Харків, 2016 р.), «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського» (м. Харків, 2018 р.), «Дистанційна освіта: реалії та перспективи» (м. Харків, 2018 р.), «Наукова молодь-2018» (м. Київ, 2018 р.), «Дев'ять життів традиції» (м. Харків, 2019 р.), «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського» (м. Харків, 2019 р.). Авторка у 2017 р. пройшла стажування у Вищій лінгвістичній школі (м. Ченстохова, Польща).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 52 друкованих працях (з них 45 одноосібних), з яких: 1 монографія, 19 статей у наукових фахових виданнях України, 9 у міжнародних періодичних виданнях, 19 тез виступів на конференціях, 4 навчально-методичних матеріали.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Становлення та розвиток вищої математичної освіти в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена у 2013 році в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторського дослідження не використовуються.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською, російською та англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел

(718 найменувань, зокрема 577 – іноземними мовами), 14 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 525 сторінок, із яких 406 сторінок основного тексту. Робота містить 5 таблиць та 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання роботи; обґрунтовано концепцію, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення здобутих результатів; визначено особистий внесок автора; викладено форми апробації й упровадження результатів дослідження; подано відомості про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи»** обґрунтовано проблему професійної освіти дорослих у науковій літературі; уточнено понятійно-категоріальний апарат дисертації; проаналізовано провідні наукові підходи до дослідження проблеми професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; висвітлено особливості професійної освіти дорослих у контексті інтеграції України до європейського освітнього простору.

Установлено, що основними напрямками вивчення проблеми професійної освіти дорослих в європейських країнах є: розвиток і сучасний стан професійної освіти дорослих (Н. Blankertz, Н. Dräger, G. Engelbrecht, W. Filla, M. Fischer, W. Göhring, R. Günther, F. Jodl, M. Keilhacker, Н. Keim, K. Kerbi, J. Oelkers, С. Pache, F. Pöggeler, D. Urbach M. Vogel та ін.); вплив економіки, промисловості, політики, культури, суспільства на розвиток професійної освіти дорослих (W. Bründl, J. Henningsen, A. Pfnis та ін.); організація професійного навчання дорослого населення (Н. Altenhuber, R. Arnold, M. Beneš, A. Bolder, P. Faulstich, U. Felt, W. Gieseke, W. Hendrich, R. Kann, W. Krabbe, K. Künzel, D. Mertens, J. Mianecka, Н. Siemering, С. Stifter, K. Taschwer та ін.); теоретико-методологічні засади, дидактичні основи і практичні рекомендації організації професійного навчання дорослих (Т. Benton, A. Born, Н. Colley, I. Craib, E. Durkheim, P. Freire, P. Hartl, J. Henschke, P. Hodkinson, J. Kade, A. Kapp, G. Kelly, D. Malcolm, O. Negt, J. Pokorný, A. Rambousek, K. Škoda, A. Stopińska-Rajak, G. Wolf та ін.).

З'ясовано, що у вітчизняній науці педагогічні дослідження присвячено різним аспектам професійної освіти дорослих, а саме: історія становлення та розвитку освіти дорослих в Україні (Л. Вовк, І. Воробець, В. Гололобов, О. Коханко, І. Литовченко, О. Мартіросян, В. Маслова, Є. Поточни, Л. Тимчук та ін.); зміст, форми та методи освіти дорослих, у тому числі професійної, у зарубіжних країнах: Англія (С. Коваленко), Бельгія (О. Фучила), Греція (О. Проценко), Данія (А. Шпортенко), Іспанія (Н. Абашкіна, О. Авксентьева та ін.), Італія (Н. Постригач, О. Чеботарьова та ін.), Канада (М. Бусько, М. Борисова та ін.), Китай, Японія (Н. Пазюра), Німеччина (Е. Богів, І. Сагун та ін.), Польща (О. Альперн, А. Мушинські, О. Сергєєва та ін.), США (Н. Бідюк, Н. Горук, Т. Ларіна та ін.), Словаччина (О. Самойленко), Туреччина

(Р. Антонюк, Н. Корсунська та ін.), Франція (Л. Ведерникова, О. Комар, В. Лащихіна, Ю. Несін, Р. Тесля та ін.), Швеція (В. Давидова), країни Латинської Америки (О. Жижко та ін.), Скандинавські країни (О. Огієнко), країни Європейського Союзу (Н. Махиня, М. Пальчук, О. Сергєєва та ін.), країни Східної Європи (Т. Десятков); теоретико-методологічні засади, дидактичні основи та досвід організації професійної освіти дорослих (С. Архипова, В. Биков, О. Грїшнова, Л. Капченко, А. Кузьмінський, О. Лазоренко, О. Мудра, Н. Побірченко, С. Прийма, А. Сбруєва, В. Сердюк, С. Сисоєва, В. Скульська, С. Харченко, Є. Чернишова, Т. Шанскова, А. Шпортенко та ін.).

Уточнено зміст понять «освіта», «дорослість», «доросла людина», «дорослий учень», «освіта дорослих», «професійна освіта дорослих». Зокрема поняття «освіта» розглядалось з урахуванням таких підходів: як формування особистості, передача духовних, фізичних, соціальних та культурних цінностей; як сума знань, навичок та вмінь, які люди отримують через виховання, викладання та навчання; як процес взаємодії між поколіннями, яка формує фізіологічні, когнітивні, естетичні, моральні та релігійні аспекти життя; як процес і результат набуття знань, навичок, цінностей, переконань та звичок. Поняття «дорослість» вивчалось з біологічної, медичної, юридичної, політичної, філософської, соціологічної та педагогічної точок зору. Особливої уваги заслуговує вивчення питань дорослості з позиції андрагогіки, з точки зору якої дорослою є людина, котра досягла фізіологічної, психологічної і соціальної зрілості, має певний життєвий досвід, усвідомлює власне «Я» та свою ідентичність, бере участь у таких сферах життя, як трудова діяльність, подружжя та сімейне життя, соціальна активність. Узагальнення праць учених (Ю. Александров, Б. Ананьєв, Ю. Кулюткин, Л. Лук'янова, О. Степанова та ін.) дало підстави для визначення періодів дорослості: молодший (18-30), середній (30-45) та старший (45-70) дорослий вік. З точки зору андрагогічної науки дорослі учні володіють унікальною характеристикою, яка відрізняє їх від учнів-дітей, ця характеристика – зрілість. Серед основних аспектів, котрі визначають дорослого учня, варто назвати такі: сприйняття себе як самостійної особистості; володіння певним життєвим, соціальним та професійним досвідом; наявність прагматичної мотивації до навчання; прагнення до практичного застосування отриманих знань; мотивація до навчання через відчуття його реальної необхідності.

Поняття «освіта дорослих» використовується в різних сполученнях: «освіта дорослих» (*adult education*); «продовжена освіта» (*continuing education*); «подальша освіта» (*further education*); «відновлювана освіта» (*recurrent education*); «перманентна освіта» (*permanent education*); «освіта протягом життя» (*lifelong education*); «навчання протягом життя» (*lifelong learning*). Науковці під зазначеною освітою розуміють: структуру організованого освітнього процесу (О. Vorodankova, D. Kocanova, G. Paolini та ін.); професійні, загальні, політичні, культурні навчальні процеси цілеспрямованого та систематичного розвитку і виховання людей (J. Mužík, В. Буренко, Л. Лук'янова та ін.); сукупність організованих освітніх процесів, які розширюють або доповнюють попередній

рівень теоретичної освіти, практичних умінь і навичок, підвищують професійну кваліфікацію (N. Saclius, Л. Ковальчук, М. Атанасова, Ч. Катански та ін.); будь-які форми формального, неформального та інформального навчання (E. Gruber, J. Wittroth та ін.). Поняття «професійна освіта дорослих» визначено як: навчальний процес, який поглиблює або розширює набутий раніше рівень освіти (R. Kohn, M. Richter та ін.); контрольований, організований та систематизований навчальний процес, який передбачає розширення знань, набутих відповідних навичок та компетентностей, необхідних для виконання професійних обов'язків у певній галузі (J. Gontarz, A. Łagan, P. Matejek, K. Serafin та ін.); організований роботодавцями процес удосконалення і поглиблення професійних навичок працівників; процес та результат професійного становлення і розвитку особистості, який супроводжується оволодінням знаннями, навичками, вміннями з конкретних професій і спеціальностей (U. Grünewald, D. Moraal, J. Průcha, J. Veteška та ін.); неперервний освітній процес, який покликаний задовольнити потреби особистості, суспільства та держави (Н. Батченко, С. Гончаренко, Н. Ничкало та ін.). У дослідженні професійна освіта дорослих розглядається як складова освіти впродовж життя, що передбачає будь-яку навчальну діяльність для вдосконалення професійних знань, умінь та навичок осіб, які визнані дорослими та здійснюють трудову діяльність.

Концептуальну основу вивчення професійної освіти дорослих визначено з урахуванням науково-педагогічної теорії та методології, закономірностей організації навчального процесу освіти дорослих, порівняльно-педагогічних досліджень, наукових підходів (системно-цілісний, феноменологічний, історико-педагогічний, антрополого-гуманістичний, компетентнісний, акмеологічний, андрагогічний), вимог до якості професійного навчання дорослого на селення. Системно-цілісний підхід став підґрунтям дослідження, що забезпечило проведення структурного та функціонального аналізу проблеми професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, а також дало змогу розглядати професійну освіту дорослих як систему, функціонування якої забезпечується взаємодією її структурних компонентів.

Аналіз законодавчих актів та нормативно-правових документів довів, що Україна дотримується визначених орієнтирів на входження до європейського простору. З'ясовано, що нині актуальною є модернізація вітчизняної системи професійної освіти дорослих відповідно до європейських стандартів якості. Науково-педагогічна спільнота робить суттєві кроки для того, щоб українська педагогічна теорія та практика професійної освіти дорослих зайняла належне місце у світовому освітянському середовищі. Разом з цим з'ясовано, що в компонентах професійної освіти дорослих недостатньо виокремлено ідеї та методологічні підходи до вирішення проблеми євроінтеграції. Належного вивчення потребують питання: забезпечення можливості здобуття професійної освіти для кожної людини незалежно від віку, статі та місця проживання; відповідність системи української професійної освіти до європейських стандартів якості; забезпечення підтримки навчання дорослих.

У другому розділі «Історичні аспекти та сучасні тенденції розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи» проаналізовано історичні та соціально-культурні аспекти розвитку професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах; генезу професійної освіти дорослих та визначено тенденції її розвитку в країнах Центральної та Східної Європи.

Установлено, що на розвиток теорії та практики професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи вплинули політичні, економічні та соціокультурні зрушення; особливості урядової політики в галузі освіти дорослих; рівень розвитку психолого-педагогічної науки; взаємодія теорії і практики професійної освіти дорослих; становлення загальноосвітнього та загальноєвропейського нормативно-правового забезпечення. Питання професійної освіти дорослих були предметом вивчення філософів стародавнього світу (Арістотель, Квінтіліан, Конфуцій, Ксенофонт, Платон, Сенека, Цицерон), педагогів та мислителів епох Середньовіччя, Відродження та нового часу (В. Гумбольдт, І. Кант, Р. Сафранскі, Т. Пол, Дж. Хадсон, Н. Грундвіг, Я. Коменський, Р. Штайнер).

Залученню дорослих жителів країн Центральної та Східної Європи до неперервного навчання взагалі та професійного зокрема сприяли: відкриття патріотичних, некомерційних та політехнічних об'єднань, що ініціювали створення вечірніх навчальних закладів для дорослих, у яких початкове навчання (читання, письмо, арифметика) поєднувалось з професійною підготовкою в галузі ремесел, торгівлі, промислового виробництва; активна діяльність університетів у країнах Центральної та Східної Європи (відкриті університети Берліна, Відня, Ганновера), які започатковували публічні університетські курси із загальноосвітніх дисциплін для цільових груп дорослих (хіміків, фотографів, електротехніків, монтажників, географів, торговців, експортерів тощо).

Проведений історико-педагогічний аналіз становлення професійної освіти дорослих дозволив виділити п'ять етапів розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи, а саме: I етап (1800–1918 рр.) визначено як *етап започаткування ідеї професійної освіти дорослих* (створення товариств професійної освіти дорослих; залучення робітників промисловості до навчання в загальноосвітніх закладах для дорослих з метою оволодіння навичками читання, письма та рахунку; відкриття при університетах короткотермінових курсів для підвищення кваліфікації державних службовців, юристів, медиків, учителів та ін.); II етап (1919–1945 рр.) представлено як *етап відродження професійної освіти дорослих та відкриття перших закладів для освіти дорослих* (початок формування нормативно-законодавчої бази професійної освіти дорослих: Конституція Німеччини (1919 р.) визнавала необхідність розвитку системи освіти дорослих та відкриття центрів професійної освіти для дорослих; Закон Чехословаччини «Про організацію народних курсів громадянськості» (1919 р.) регламентував створення народних шкіл для дорослих, навчальних курсів для працівників місцевого самоврядування, курсів для безробітних та для жінок; виокремлення форм здобуття професійної освіти –

формальна і неформальна; відкриття закладів освіти для дорослих (Польща: Народний інститут освіти, культури та самоосвіти (1920 р.), Товариство робітничого університету (1923 р.), Інститут освіти дорослих (1925 р.); Німеччина: Федерація навчання дорослих «Гогенродтер» (1923 р.), Рейхська асоціація німецьких центрів освіти для дорослих (1927 р.), Німецька школа народних досліджень і освіти для дорослих (1930 р.); Чехословаччина: Професійна школа м. Злін (1923 р.); розвиток наукових досліджень з професійної освіти дорослих; підготовка та перепідготовка дорослих за різними напрямками (буржуазно-ліберальний, конфесійний, професійно-технічний, педагогічний, підготовка керівних кадрів); формування змісту професійної освіти дорослих, що передбачав загальноосвітню та фахову підготовку); III етап (1946–1988 рр.) визнається як *етап активного розвитку професійної освіти дорослих* (становлення міжнародної нормативно-законодавчої бази освіти дорослих; проведення міжнародних конференцій ЮНЕСКО з освіти дорослих КОНФІНТЕА (1949 р., 1960 р., 1972 р., 1985 р.); розробка концепції неперервної освіти ЮНЕСКО (1970 р.) та концепції циклічної (періодичної) освіти ОЕСР (1973 р.); прогресування наукових пошуків (розмежування теоретичних і емпіричних наукових розвідок; підхід до теорії освіти дорослих як до науки та навчальної дисципліни; аналіз взаємозв'язку загальної та професійної підготовки дорослих; вивчення питань професійної освіти дорослих у контексті неперервного навчання; визначення функцій професійної освіти дорослих; забезпечення якості та ефективності професійної освіти дорослих; виявлення потреб суспільства у неперервній професійній освіті; питання заохочення дорослих до участі у подальшій спеціальній освіті та до удосконалення професійних знань та умінь; проблеми інклюзії у професійному навчанні різних категорій дорослого населення); розширення мережі середньо-спеціальних і професійно-технічних закладів освіти дорослих; розвиток заочного професійного навчання дорослих та короткотермінових курсів підвищення кваліфікації; орієнтованість професійного навчання дорослих на потреби ринку праці; зачаткування підготовки педагогів-андрагогів в університетах); IV етап (1989–2009 рр.) характеризується як *етап новаційного прогресування професійної освіти дорослих у контексті концепції навчання упродовж життя* (початок формування єдиного європейського освітнього простору у галузі професійного навчання дорослих; переосмислення та зміна нормативно-законодавчої бази відповідно до розвитку професійної освіти дорослих як частини концепції навчання впродовж усього життя в єдиному європейському освітньому просторі; розробка шляхів та методів контролю якості професійної освіти дорослих, її координація загальнодержавними установами та організаціями; тісна співпраця між закладами освіти та роботодавцями; академізація андрагогічної науки і наукове обґрунтування формальної, неформальної та інформальної освіти; удосконалення змісту професійної освіти дорослих на основі інтеграції формального, неформального та інформального навчання; розширення основних цільових груп професійної освіти дорослих (освітяни, робітники промислових підприємств, державних установ та

організацій, жінки, безробітні, люди третього віку, мігранти, люди з особливими фізичними потребами, самотні люди, дорослі, які вважалися функціонально неграмотними); активне використання інноваційних форм та методів навчання, освітніх програм і проєктів, що відзначались високим рівнем адаптації дидактичних методів; розробка значної кількості курсів дистанційного професійного навчання для дорослих); V етап (2009 р. – донині) охарактеризовано як *етап паралельного розвитку формальної, неформальної та інформальної професійної освіти дорослих* (удосконалення загальноєвропейської нормативно-правової бази з огляду на необхідність визнання усіх форм професійної освіти дорослих (формальна, неформальна, інформальна) (Резолюція Ради Європейського Союзу щодо відновленої європейської програми навчання дорослих (2011 р.), Рекомендації Ради Європейського Союзу про перевірку неформального та інформального навчання (2012 р.); переосмислення законодавчих актів країн Центральної та Східної Європи відповідно до загальноєвропейських норм (Закон Словачької Республіки «Про визнання професійної кваліфікації» (2012 р.), Закон Чеської Республіки «Про перевірку та визнання результатів подальшої освіти» (2012 р.), Закон Болгарії «Про професійну освіту та навчання» (2013 р.) та ін.); активне використання форм та методів бізнес-навчання; залучення широкого кола стейкхолдерів до формування змісту професійної освіти дорослих).

Визначено спільні та відмінні ознаки у розвитку професійної освіти дорослих двох груп досліджуваних країн: група країн Центральної Європи (Німеччина, Словаччина, Чехія, Польща та ін.) та група країн Східної Європи (Румунія, Болгарія та ін.). Установлено, що до спільних ознак професійної освіти дорослих у обох групах країн можна віднести: формування професійної освіти дорослих як складної, багатоаспектної та цілісної системи зі своїми закономірностями розвитку, підпорядкованої загальноєвропейським інтеграційним процесам; децентралізація системи управління професійною освітою дорослих; індивідуалізація професійної освіти дорослих; зниження ролі та значення формальних закладів професійного навчання та популяризація навчання на робочому місці, в соціальному середовищі, через засоби масової інформації, мережу Інтернет, самоорганізованого та самостійного навчання; розвиток практики інклюзивного навчання в системі професійної освіти дорослих; впровадження політики гуманізації професійної освіти дорослих шляхом інтеграції професійної і загальнокультурної підготовки; використання інтерактивних та інноваційних методів навчання дорослих, запозичення форм та методів навчання з освітніх бізнес-технологій для підвищення креативності та продуктивності навчальної діяльності дорослих учнів, використання методів мотивації і отримання кращих результатів шляхом обміну досвідом (мозковий штурм, створення команди, бенчмаркінг, коучинг, наставництво тощо); розвиток «Мережевої освіти» та загальноєвропейського співробітництва.

З'ясовано, що різниця в організації професійної освіти дорослих між групою країн Центральної Європи та групою країн Східної Європи полягає в такому: завдяки кращому технічному устаткуванню закладів професійної освіти

дорослих у країнах Центральної Європи активно впроваджується дуальна освіта, тоді як східноєвропейські заклади професійної освіти дорослих роблять акцент на теоретичній підготовці; у країнах Центральної Європи в останні десятиріччя спостерігається активний процес впровадження процедури сертифікації і визнання різних видів освіти (формальної, неформальної та інформальної), а також їх сумісність як на національному, так і на загальноєвропейському рівнях, тоді як країни Східної Європи значно відстають у врегулюванні цього питання; східноєвропейські педагогічні заклади освіти фактично не пропонують підготовку фахівців з андрагогіки, тоді як центральноєвропейські заклади освіти готують педагогів-андрагогів для системи професійної освіти дорослих; у країнах Східної Європи спостерігається низький рівень узгодженості між формальною професійною освітою дорослих і вимогами сучасного ринку праці, що проявляється в недостатній орієнтації професійної освіти дорослих на практику; заклади професійної освіти дорослих країн Східної Європи залучають менше стейкхолдерів до формування змісту та визначення форм освіти, на відміну від центральноєвропейських освітніх установ; у країнах Східної Європи спостерігається низький соціальний престиж технічних галузей, що призводить до зниження актуальності професійної освіти дорослих та до браку кваліфікованих фахівців у технічних професіях.

У третьому розділі «**Організаційні та дидактичні засади професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи**» розкрито систему професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; визначено особливості неформальної та інформальної професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах; проаналізовано нормативно-правове регулювання професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; окреслено особливості державного управління та соціально-економічного забезпечення професійної освіти дорослих; обґрунтовано методологічні підходи та принципи професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; з'ясовано особливості змісту, форм і методів організації професійної освіти дорослих та забезпечення її якості у досліджуваних країнах.

Проведений педагогічний аналіз професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи дав змогу розглядати її як систему, що складається із взаємопов'язаних компонентів (теоретичне та методологічне підґрунтя, нормативне регулювання, організація та управління, стратегії розвитку, інституційна структура, соціальна та економічна складова, зміст та технології навчання, забезпечення якості).

З'ясовано, що системи професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах включають формальну, неформальну та інформальну освіту. Формальна професійна освіта дорослих передбачає навчальну діяльність з метою здобуття диплома або сертифіката відповідного зразка, затвердженого державою. Формальна професійна освіта дорослих відбувається в організованому та структурованому середовищі в системі вищої та професійно-технічної освіти. У

результаті успішного формального навчання здобувач отримує освітній ступінь та професійну кваліфікацію.

Неформальна професійна освіта дорослих входить до особистої діяльності дорослої людини, яка прямо не розглядається та не визнається як навчання. Може здійснюватися в межах навчальних закладів та поза ними у формі підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування тощо. Успішне завершення неформальної освіти не надає можливості отримання освітнього ступеня чи професійної кваліфікації, може супроводжуватись здобуттям певного документа – свідоцтво, посвідчення тощо.

Інформальна професійна освіта дорослих трактується як індивідуальна пізнавальна діяльність, що відбувається в повсякденному житті та професійній діяльності людини і може реалізовуватись через навчання на робочому місці, здобуття професійного досвіду, оволодіння виробничими навичками, читання фахової та науково-популярної літератури тощо.

Аналіз структурних компонентів систем професійної освіти дорослих у зазначених країнах дав підстави визначити спільні та відмінні підходи кожної з двох груп країн: Центральної Європи (на прикладі Німеччини, Чехії та Польщі) та Східної Європи (на прикладі Болгарії та Румунії).

Теоретичне та методологічне підґрунтя професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи базується на положеннях гуманізму, прагматизму, конструктивізму, випереджувального розвитку, людиноцентризму та курирукулярності; концепціях соціалізації, розвитку інтелектуальних та людських ресурсів; принципах (неперервності освіти, педагогізації, субсидіарності, плюралізму, диференціації, елективності, взаємозв'язку між трудовим і професійним навчанням, «гнучкості», цілісності професійної освіти, міжпредметної інтеграції, загальної доступності та добровільності, вивчення з історичної, догматичної та статистичної точок зору); наукових підходах (компетентнісний, міждисциплінарний, інтегративний, культурологічний, функціональний, контекстний, критеріальний, технологічний, випереджувальний).

На основі аналізу законодавчої бази груп країн Центральної Європи (Закон Польщі «Про освітню систему» (1991 р.), Закон Німеччини «Про працю» (1991 р.), Федеральний закон Німеччини про професійну освіту (1999 р.), Закон Польщі «Про сприяння інституціям зайнятості на ринку праці» (2004 р.), Закон Чехії «Про перевірку та визнання результатів подальшої освіти» (2006 р.) та ін.) і країн Східної Європи (Закон Болгарії «Про сприяння зайнятості» (2002 р.), Закон Болгарії «Про професійну освіту та навчання» (2013 р.) та ін.) було визначено спільні підходи в нормативно-правовому забезпеченні: орієнтація законодавчої бази професійної освіти дорослих на нормативну базу Європейського Союзу з урахуванням особливостей національних правових систем; формування законодавства відповідно до концепції навчання впродовж усього життя; розвиток загальноєвропейського та загальносвітового партнерства; забезпечення вільного доступу до освіти різних категорій дорослого населення (дорослих з вищою освітою, функціонально неграмотних

осіб, людей з особливими потребами, дорослих з досвідом роботи, літніх людей); популяризація освіти серед усіх верств населення.

Особливостями успішного функціонування системи професійної освіти дорослих групи країн Центральної Європи в нормативно-правовому забезпеченні є такі: сформованість нормативно-правової бази в галузі визнання професійних кваліфікацій та компетентностей, здобутих у системі неформальної та інформальної освіти; законодавча підтримка використання цифрових технологій і платформ, дистанційного навчання, електронного навчання, навчання за принципом «рівний-рівному», масових відкритих онлайн-курсів і освітніх ресурсів тощо.

Спільні аспекти було виявлено в питаннях організації та управління професійною освітою дорослих. Установлено, що управління професійною освітою дорослих будується на принципах децентралізації. Більшість закладів професійної освіти дорослих підпорядковується місцевим органам влади, хоча деякі заклади можуть підпорядковуватись профільному міністерству. У досліджуваних країнах до повноважень уряду належать законодавчі та контролюючі функції. Поруч зі спільними аспектами виявлено і відмінні: у групі країн Центральної Європи управління освітою відзначається суттєвою автономією адміністративно-територіальних округів (землі, муніципалітети, воєводства тощо); частина управлінських повноважень належить державним і громадським асоціаціям, організаціям та товариствам (Німецька Асоціація освіти дорослих, Німецьке товариство академічної неперервної освіти, Асоціація професійного навчання в Польщі, Європейська асоціація освіти дорослих, європейські науково-дослідні інститути освіти дорослих та ін.), на які покладено деякі функції опосередкованого управління (розробка професійних й галузевих стандартів, моніторинг якості, визначення вимог до змісту професійної освіти, обґрунтування її концептуальних положень, розробка рекомендацій для вдосконалення якості тощо).

Соціальна та економічна складова визначаються спільним підходом до задоволення вимог суспільства в підготовці та перепідготовці професійних кадрів, а також у підтримці державою освітньої політики у галузі неперервного навчання. Поруч із цим установлено, що група країн Центральної Європи відзначається потужним фінансуванням системи професійної освіти дорослих як з боку держави, так і через приватні структури.

Спільною для обох груп країн є стратегія розвитку професійної освіти дорослих: залучення дорослих учнів до формування змісту освіти; забезпечення реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів відповідно до вимог освітньої програми; узгодженість професійної освіти дорослих з вимогами ринку праці; використання інноваційних освітніх технологій.

Відповідно стратегії розвитку професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи можна стверджувати про спільність у формулюванні мети (підвищення професіоналізму і конкурентоспроможності управлінських, виконавчих, педагогічних та інших кадрів, формування готовності працівників до інноваційної діяльності у швидкозмінних умовах

суспільства, здатності забезпечувати баланс між економічними умовами і соціальним розвитком суспільства) та завдань (сприяння поширенню ідеї неперервної професійної освіти серед дорослого населення; інтеграція професійної освіти дорослих у контекст підготовки фахівців різних галузей; забезпечення відповідності програм професійної освіти дорослих до вимог провідних фінансових і промислових компаній; забезпечення фахового зростання працівників різних галузей; надання освітніх послуг та консультацій місцевим органам влади та керівникам підприємств; реалізація прагнення дорослої людини до інтелектуального, культурного і духовного особистісного розвитку шляхом участі в неперервному навчанні; формування в дорослих учнів суспільної активності та громадянської позиції, умінь та навичок до здійснення трудової діяльності в сучасних умовах розвитку суспільства; збереження та примноження історичних, культурних, наукових та моральних цінностей людства) професійної освіти дорослих.

Інституційна структура професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи є достатньо широкою та багатокомпонентною. Формальну професійну освіту дорослих надають університети, інститути, заклади професійно-технічної освіти (Чехія: Карлів університет, Народний університет Яна Гуса, Брененський технічний університет, Університет сільського та лісового господарства імені Менделя; Німеччина: Німецький інститут освіти дорослих, Федеральний інститут професійної освіти та підготовки, Ульмський університет; Болгарія: Професійне училище туризму та харчових технологій ім. Ніколи Дімова, Школа професійної та неперервної освіти при Новому Болгарському Університеті та ін.). Неформальна професійна освіта здійснюється центрами освіти та підвищення кваліфікації, професійними асоціаціями роботодавців і працівників, робітничими палатами, приватними та волонтерськими організаціями, безпосередньо підприємствами (Польща: Товариство народних університетів, Асоціація професійного навчання, Народний інститут освіти та культури дорослих; Німеччина: Німецький комітет реконструкції освіти; Болгарія: Державне підприємство «Болгарсько-німецькі центри професійної підготовки» та ін.).

З'ясовано особливості в організації інституційної структури освіти дорослих групи країн Центральної Європи: зниження ролі та значення закладів формальної професійної освіти у системі професійного навчання та поступова відмова від інституційної структури професійної освіти дорослих; активний розвиток формальної та неформальної професійної освіти через віддалені організації, асоціації, дистанційні платформи тощо.

Установлено, що професійна освіта дорослих у країнах Центральної та Східної Європи відбувається за такими типами програм: інтегровані, програми вечірнього навчання та неповного робочого дня, дистанційні, програми навчання на робочому місці. Варто зазначити, що група країн Центральної Європи відзначається активною організацією навчання за дуальними та сертифікатними типами програм, тоді як у групі країн Східної Європи ці

програми лише починають впроваджуватись у систему професійної освіти дорослих.

Зміст формальної професійної освіти дорослих в обох групах країн охоплює загальноосвітню та фахову підготовку. Фахова підготовка здійснюється за такими галузями: освіта, культура та мистецтво, гуманітарні науки, соціальні науки, управління та адміністрування, право, природничі науки, інформаційні технології, інженерія, технічна галузь, електроніка, автоматизація, архітектура, будівництво, аграрні науки, охорона здоров'я, транспорт, державне управління, діяльність у сфері нерухомості, фінансова та страхова діяльність, створення та розповсюдження інформації й творчих продуктів, гірничо-видобувна промисловість, виробництво та розподіл електроенергії, тепла та газу по дібних видів палива, зберігання та пошта, водопостачання, каналізація, поводження з відходами та рекультивация, ремонт автомобілів та мотоциклів, адміністративна та допоміжна сервісна діяльність, спорт та розваги, лісове господарство та рибальство, соціальна робота, телекомунікації та ін.

Загальноосвітня складова реалізується паралельно із фаховою і має на меті розширення кругозору дорослих учнів, їхню соціалізацію через вивчення культури та історії. Загальноосвітня складова включає такі компоненти: компенсаційне навчання, метою якого є оволодіння знаннями, уміннями і навичками курсу початкової освіти (читання, письмо, елементарна математика тощо); загальнокультурний і соціальний розвиток, метою залучення дорослих учнів до культурного розвитку суспільства (література, історія, філософія тощо); трудове виховання, метою якого є формування свідомого ставлення до праці (знання про основи праці на підприємствах, дотримання трудової дисципліни тощо); громадянська та політична освіта для розвитку в дорослих учнів демократичної громадянської культури, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, залучення до суспільного життя (правила та норми поведінки в суспільстві, правознавство, економічна грамотність тощо); здоров'язбережувальна освіта, з метою зміцнення здоров'я дорослих європейців, формування елементів фізичної культури (спорт, види відпочинку, обізнаність у системі охорони здоров'я, гігієни, санітарії тощо).

Позитивним аспектом у розвитку професійної освіти дорослих у групі країн Центральної Європи є започаткування підготовки педагогів-андрагогів у закладах вищої освіти. Освітні програми підготовки андрагогів за безпечують оволодіння компетентностями для управління формальною і неформальною освітою дорослих, здатностями до методичного керівництва й реалізації освіти дорослих, уміннями виконувати аналіз освітніх потреб, планувати, організовувати та реалізовувати навчальні заходи, виконувати оцінку та саморефлексію, нести відповідальність за підвищення якості освіти її ефективність андрагогічних інструментів.

З'ясовано, що зміст неформальної професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи включає такі напрями: оволодіння комп'ютерними програмами, іноземними мовами, програмами особистісного

розвитку, програмами з розвитку комунікаційних навичок, освітніми програмами грамотності для молоді, програмами для літніх людей; спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації, оволодіння певними компетенціями чи окремими професійними вміннями й навичками тощо.

Випереджувальний розвиток неформальної професійної освіти дорослих у групі країн Центральної Європи, у порівнянні з групою країн Східної Європи, забезпечується розробкою значної кількості різних за змістом курсів дистанційного професійного навчання для дорослих: спортивного напрямку (здорове харчування, тренер з фітнесу чи плавання), медичного (сучасна альтернативна медицина, натуропатія в медичній галузі, психотерапія), філологічного (іноземні мови, сучасна література, творче письмо), цифрового та інформаційного (програмування, веб-дизайн, оптимізація пошукових систем), духовного (саморозвиток особистості, філософія «фен-шуй»), астрологічна психологія – створенням он-лайн платформ для їхньої реалізації.

Установлено, що система професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи базується на принципах академічної свободи, індивідуальної автономії здобувачів освіти, ступеневості освітнього процесу відповідно до Європейської рамки кваліфікацій, наступності, варіативності, міждисциплінарності, практичної спрямованості та інтегративності. Зміст професійної освіти дорослих спрямовано на такі види діяльності дорослих учнів, що формують професійні компетентності, а саме: навчально-пізнавальну, творчу, проєктну, дослідницьку, прикладну тощо. До структури професійної кваліфікації входять такі групи компетентностей: «знання і розуміння» (володіння достатнім обсягом теоретичних знань у певній професійній галузі, здатність до розуміння теоретичних концепцій), «застосування знань» (професійно застосовувати знання і вміння у своїй роботі або спеціальності у певних професійних ситуаціях), «уміння робити судження» (уміння ідентифікувати і використовувати дані для формулювання відповідей на чітко визначені конкретні і абстрактні проблеми, уміння збирати й інтерпретувати відповідні дані (зазвичай у межах своєї галузі) для обґрунтування суджень, які включають роздуми з відповідних соціальних, наукових або етичних питань), «комунікативні навички» (передавати інформацію, ідеї, проблеми та рішення як фахівцям у цій галузі, так і неспеціалістам), «навички навчання» (навички, які необхідні для продовження подальшого навчання з певним ступенем автономії).

Серед особливостей формування змісту професійної освіти дорослих у групі країн Центральної Європи варто назвати високий рівень демократичності, варіативності, гнучкості вибору форм і методів навчання, випереджувального характеру підготовки та професійного розвитку.

З'ясовано, що активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи сприяє ефективному впровадженню традиційної, цифрової та змішаної моделей навчання. Особливості кожної із названих моделей передбачають використання традиційних форм і методів організації навчальної діяльності (словесні (лекція, бесіда, дискусія, консультації, поради, робота з книгою

(читання, вивчення напам'ять, конспектування та реферування, швидкий огляд тощо), наочні (ілюстрація, демонстрація), практичні (художньо-мистецькі методи, практична підготовка безпосередньо на робочих місцях, наставництво, аналіз реальних ситуацій професійної діяльності, вивчення досвіду старших колег тощо), доводять ефективність сучасних інтерактивних технологій навчання (методи ускладнювальних завдань, корпоративне навчання, науково-дослідна робота на підприємствах, орієнтована на вирішення прикладних завдань у кожній галузі науки і виробництва, методи групового навчання, тренінги, метод шести капелюхів, ігрові методи навчання дорослих, рух по аудиторії, позування, метод «Криголам» тощо), переконують у доцільності впровадження інноваційних («C-learning», «E-Learning», «M-learning», методи дистанційного навчання, комбіноване та дуальне навчання, соціометрія, перевернуте заняття, мозковий штурм, бенчмаркінг, коучинг тощо) форм, методів та технологій професійної освіти дорослих, що відзначаються високим рівнем адаптації дидактичних прийомів.

Неформальна професійна освіта, як і формальна, характеризується використанням традиційних, інтерактивних та інноваційних форм і методів навчання: бесіди, взаємна просвіта, дискусії, зустрічі, спільні читання, методи пропаганди та переконання, методи бізнес-навчання та комп'ютерного навчання тощо.

Відповідно до напрямку освіти, обраної спеціальності та спеціалізації в системі професійної освіти дорослих передбачено такі види практики: екскурсійна, ознайомлювальна, технологічна, перекладацька, лінгвістична, педагогічна, експлуатаційна, економічна, організаційно-управлінська, обліково-аналітична, виконавська, науково-дослідна тощо. Визначено такі провідні форми реалізації практичної підготовки дорослих: навчальна – передбачає практичну підготовку під час аудиторних занять для поглиблення теоретичних знань з фаху, оволодіння професійними вміннями і навичками, опанування додатковими професійними компетентностями (цифрова, мовна, підприємницька, соціальна тощо) та універсальними навичками (*Soft skills*); виробнича – полягає в безпосередньому здійсненні практичної професійної діяльності на різних підприємствах залежно від напрямку підготовки (заводи, фабрики, державні установи, навчальні заклади, бібліотеки, музеї тощо). З'ясовано, що здобувачі системи професійної освіти дорослих залучаються до проєктної діяльності, що сприяє розвитку творчих здібностей та креативного мислення, здатності до постійного експериментування та пізнання. У системі професійної освіти дорослих здобувачі реалізують проєкти різних типів (індивідуальні, групові, дослідницькі, волонтерські, міждисциплінарні тощо).

Забезпечення якості професійної освіти дорослих в обох групах країн Центральної та Східної Європи базується на використанні спільного підходу до визначення результатів навчання та присвоєння професійних кваліфікацій, які визначено в Дублінських дескрипторах та Європейській рамці кваліфікацій (EQF). Управління якістю професійної освіти дорослих досліджуваних країн визначають кваліфікації відповідно до EQF шляхом розробки сумісної

національної системи кваліфікацій. Такий підхід забезпечує професійну мобільність дорослих між країнами та сприяє їхньому навчанню впродовж усього життя. Якість професійної освіти в досліджуваних країнах забезпечується відходом від традиційної системи підкреслення ролі навчання (тривалість навчання, тип навчального закладу) до акцентування уваги на результатах. Такий підхід підтримує постійну відповідність між потребами ринку праці (у знаннях, навичках і компетентностях) і методичною організацією освіти та професійної підготовки дорослих; полегшує валідацію неформального та інформального навчання; спрощує процес визнання професійних кваліфікацій у різних країнах і системах освіти.

Установлено, що поруч зі спільними загальноєвропейськими стандартами якості професійної освіти дорослих у кожній з двох груп досліджуваних країн є певні особливості. Група країн Східної Європи здійснює контроль за якістю формальної професійної освіти через систему державних структур та установ забезпечення якості (міністерства освіти, департаменти освіти, державні комісії та агенції тощо). На відміну від них, група країн Центральної Європи здійснює контроль за системою професійної освіти не лише з боку державної влади, а й передбачає обов'язкове залучення незалежних експертів та стейкхолдерів. З'ясовано, що контролю якості професійної освіти у цій групі країн підлягають не лише заклади формальної освіти, а й усі типи навчальних установ сектору неформального професійного навчання. Шляхами забезпечення якості є такі: обов'язкова державна сертифікація постачальників освіти дорослих, яка підтверджує прозорість та ефективність їхньої діяльності, здатність до інтеграції професійної освіти дорослих на ринок праці (урахування загальної ситуації на ринку праці та тенденцій його розвитку, співробітництво з компаніями та професійними асоціаціями, агенціями з працевлаштування); залучення здобувачів освіти до формування мети, завдань, змісту та результатів навчання; акредитація освітніх програм за дидактичними вимогами, вимогами до матеріально-технічного забезпечення, співвідношення терміну, змісту, форм та методів навчання до заявлених результатів, вимогами до керівника освітнього закладу та викладацького складу (наявність відповідної освіти, досвіду практичної діяльності, методико-дидактичної кваліфікації для роботи в системі освіти дорослих та ін.), наявністю системи внутрішнього забезпечення якості професійної освіти, її розвитку й удосконалення.

У четвертому розділі «**Можливості використання конструктивних ідей досвіду країн Центральної та Східної Європи для вдосконалення й розвитку системи професійної освіти дорослих в Україні**» обґрунтовано систему професійної освіти дорослих в Україні; виконано порівняльний аналіз особливостей професійної освіти дорослих у країнах Центральної і Східної Європи та в Україні; визначено можливості використання конструктивних ідей європейського досвіду в розвитку професійної освіти дорослих в Україні.

Інтеграційні та реформаційні процеси в системі освіти України визначили пріоритет неперервної професійної освіти як однієї з найбільш важливих аспектів професійної діяльності дорослих українців. Сьогодні українська

система професійної освіти дорослих спрямована на оновлення підходів до навчання, що відображено в законах України («Про освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту», «Про професійний розвиток працівників») та нормативно-правових актах (укази, стратегії розвитку, розпорядження). Також активного розвитку набуло визначення шляхів та концепцій інтеграції вітчизняної системи до європейського освітнього простору. У відповідності до реформаційних ініціатив держави у галузі нормативно-правового забезпечення, активного розвитку здобуло теоретико-методологічне обґрунтування проблеми професійної освіти дорослих, визначення шляхів та концепцій інтеграції вітчизняної системи до європейського освітнього простору.

З'ясовано, що управління професійною освітою дорослих в Україні здійснюється Міністерством освіти і науки, профільними міністерствами, місцевими органами державної влади. На рівні з державним регулюванням заклади освіти різних рівнів мають певні автономні права з питань визначення наряду професійної освіти дорослих, формування змісту, вибору форм та методів навчання.

Установлено, що навчальні програми для дорослих в Україні фінансово забезпечуються самими здобувачами освіти, окрім відомчих програм підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у державній галузі, а також програм навчання та перекваліфікації безробітних.

Сучасна формальна професійна освіта дорослих в Україні переважно представлена системою післядипломної освіти, метою якої є професійне та особистісне зростання дорослих учнів, формування уміння адаптуватися до мінливого економічного простору та життя в інформаційно-технологічному суспільстві. Післядипломна освіта спрямована на поєднання особистісного розвитку дорослих з підвищенням їхнього професійного потенціалу; удосконалення професійної кваліфікації відповідно до вимог ринку праці та суспільства із забезпеченням випереджувального характеру навчання; розробку ефективних технологій професійного навчання та мотивацію дорослих учнів до освіти впродовж життя.

Інституційна структура формальної професійної освіти дорослих представлена закладами вищої освіти різних рівнів, закладами професійної та професійно-технічної освіти. До інституційної структури неформальної професійної освіти дорослих в Україні належать центри освіти для дорослих, професійні асоціації, приватні навчальні організації, професійне навчання на виробництві, неприбуткові волонтерські організації тощо.

З'ясовано, що національна система професійної освіти дорослих потребує суттєвого реформування з урахуванням прогресивних змін у європейському освітньому просторі. Зважаючи на це, було здійснено порівняльний аналіз систем професійної освіти дорослих в Україні й країнах Центральної та Східної Європи, що дало змогу виявити спільні й відмінні підходи її реалізації за такими компонентами: теоретичне та методологічне обґрунтування професійної освіти дорослих, нормативно-правове забезпечення, управління системою професійної освіти дорослих та розробка концепцій її розвитку, інституційна структура,

соціальна та економічна підтримка, формування змісту, використання сучасних технологій навчання, забезпечення якості професійної освіти дорослих. До спільних аспектів віднесено такі: інтеграція до європейського освітнього простору; врахування міжнародних тенденцій розвитку професійної освіти дорослих; прагнення удосконалити систему професійної освіти дорослих на основі узгодження національних традицій зі світовими вимогами і стандартами; орієнтація на розвиток професійної освіти дорослих у контексті навчання впродовж життя; усвідомлення необхідності реформування системи професійної освіти дорослих відповідно до вимог суспільства, економіки та сучасного ринку праці тощо.

Відмінними аспектами системи професійної освіти дорослих України визначено такі: недосконалість нормативно-правової бази з конкретизації мети, завдань, функцій професійної освіти дорослих, регламентації діяльності суб'єктів освітнього процесу, визначення їхніх прав та обов'язків, характеру взаємодії з державою; недостатньо високий рівень економічного забезпечення розвитку професійної освіти дорослих, недосконалість принципів та форм фінансування; невизначеність функцій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань організації професійної освіти дорослих; відсутність нормативного урегулювання питань системного визнання та сертифікації професійних кваліфікацій і компетентностей, здобутих у неформальній та інформальній освіті; недосконалість системи акредитації й оцінювання попереднього професійного досвіду; відсутність у державних організацій достатньої потужності для розвитку, координації, управління системою освітніми дорослих; недостатньо високий освітній та кваліфікаційний рівень, компетентність і конкурентоздатність керівних, педагогічних, наукових кадрів у галузі професійної освіти дорослих; вкрай низька кількість програм підготовки педагогів-андрагогів у педагогічних закладах вищої освіти та інші.

Виявлення позитивного досвіду організації професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи дозволило визначити можливості використання конструктивних ідей європейського досвіду, розробити навчально-методичне забезпечення та науково-методичні рекомендації для вдосконалення професійної освіти дорослих в Україні на макrorівні (державні органи управління), мезорівні (заклади освіти) та мікрорівні (здобувачі освіти). Сучасна система професійної освіти дорослих повинна відповідати вимогам суспільства та ринку праці, мати фундаментальне нормативно-правове забезпечення, базуватись на принципах автономії, орієнтуватись на інтеграцію до європейського освітнього простору, забезпечувати високу якість професійної підготовки та перепідготовки дорослих, поєднувати формальне, неформальне та інформальне навчання. Професійна освіта дорослих в Україні має відповідати компетентнісній освітній парадигмі, що орієнтована на підготовку фахівців, здатних до навчання впродовж усього життя. Це забезпечить високу конкурентоспроможність вітчизняних фахівців як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку праці, сприятиме їхній ефективній професійній мобільності,

входженню української системи професійної освіти до європейського освітнього простору.

ВИСНОВКИ

Узагальнення та систематизація результатів дослідження дали підстави визначити особливості розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи та окреслити перспективи впровадження цінного європейського досвіду в Україні.

1. Науковці країн Центральної та Східної Європи вивчали означену проблему за такими напрямками: історія і стан професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи; вплив економіки, промисловості, політики, культури, суспільства на розвиток професійної освіти дорослих; історіографія професійної освіти дорослих; компаративістські дослідження організації професійного навчання дорослого населення; теоретико-методологічні засади, дидактичні основи і практичні рекомендації організації професійного навчання дорослих. Українські вчені досліджували такі аспекти професійної освіти дорослих: особливості змісту, форм та методів освіти дорослих, у тому числі професійної; вивчення зарубіжного досвіду організації професійної освіти дорослих. Разом з тим питання розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи не були предметом окремого дослідження.

2. Розкрито сутність та обґрунтовано доцільність реалізації таких науково-методологічних підходів до вивчення проблеми професійної освіти дорослих, як: системно-цілісний, феноменологічний, історико-педагогічний, антрополого-гуманістичний, компетентнісний, акмеологічний, андрагогічний. Провідну дефініцію дослідження – «професійна освіта дорослих» – розглядаємо як цілісну відкриту систему освіти впродовж життя, що складається з відносно автономних і водночас взаємопов'язаних підсистем, передбачає будь-яку навчальну діяльність для удосконалення знань, умінь та навичок осіб, які визнані дорослими та здійснюють трудову діяльність.

3. Проблема професійної освіти дорослих має історичний характер. Урахування соціальних, ідеологічних, політичних, економічних, соціокультурних, інтеграційних процесів, особливостей урядової політики в галузі освіти дорослих, рівня розвитку психолого-педагогічної науки, взаємодії теорії і практики професійної освіти дорослих дало підстави обґрунтувати п'ять етапів розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи: (1800–1918 рр.) – етап започаткування ідеї професійної освіти дорослих; (1919–1945 рр.) – етап відродження професійної освіти дорослих та відкриття перших закладів професійної освіти для дорослих; (1946–1988 рр.) – етап активного розвитку професійної освіти дорослих; (1989–2009 рр.) – етап новачісного прогресування професійної освіти дорослих у контексті концепції навчання упродовж життя; (2009 р. – донині) – етап паралельного розвитку формальної, неформальної та інформальної професійної освіти дорослих.

Проведений аналіз дозволив визначити спільні тенденції у розвитку професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи: децентралізація системи управління; індивідуалізація професійної освіти дорослих; зниження ролі та значення формальних закладів професійного навчання; розвиток ідеї інклюзивного навчання в системі професійної освіти дорослих; міждисциплінарне навчання на основі сучасних технологій; впровадження політики гуманізації професійної освіти дорослих; використання інтерактивних та інноваційних методів навчання дорослих, запозичення форм та методів навчання бізнес-освіти та деякі інші.

Разом зі спільними тенденціями, виявлено й відмінні: у країнах Центральної Європи встановлено процедуру сертифікації і визнання неформальної та інформальної освіти, їх сумісність на національному та загальноєвропейському рівнях; східноєвропейські заклади освіти, на відміну від центральноєвропейських, фактично не пропонують підготовку педагогів-андрагогів; у країнах Східної Європи досить низький рівень узгодженості між формальною професійною освітою дорослих і вимогами сучасного ринку праці, що проявляється у недостатній орієнтації професійної освіти дорослих на практику; заклади професійної освіти дорослих країн Східної Європи залучають менше стейкхолдерів до формування змісту та визначення форм освіти, на відміну від центральноєвропейських освітніх установ та деякі інші.

4. Система професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи складається із взаємопов'язаних структурних компонентів: теоретичне та методологічне підґрунтя, нормативне регулювання, організація та управління, стратегії розвитку, інституційна структура, соціальна та економічна складова, зміст та технології навчання, забезпечення якості. Системи професійної освіти дорослих досліджуваних країн вдало поєднують загальноєвропейську освітню політику та національні стратегії розвитку, що реалізуються на основі ефективного нормативно-законодавчого регулювання. З'ясовано, що системи професійної освіти дорослих мають визначену організаційну структуру (цільові групи здобувачів освіти; паралельність навчання дорослих із самоосвітою та професійною самореалізацією; постійне удосконалення освітніх програм та технологій навчання; взаємозв'язок із незалежними фаховими організаціями, громадськими асоціаціями, стейкхолдерами; наявність кваліфікованого викладацького персоналу; диверсифікація навчально-методичного, технологічного та інформаційного забезпечення), спрямовані на формування професійних компетентностей здобувачів освіти з урахуванням потреб сучасного ринку праці та залучення дорослих європейців до неперервного професійного навчання.

5. Системи професійної освіти дорослих країн Центральної та Східної Європи передбачають навчання як у формальний, так і у неформальний та інформальний спосіб. Неформальна професійна освіта полягає у підвищенні кваліфікації, перекваліфікації, стажуванні тощо. Неформальна професійна освіта носить випереджувальний характер, передбачає оволодіння мовними, цифровими, здоров'язберезувальними компетентностями тощо. Неформальна

професійна освіта передбачає використання організованих й структурованих методів і засобів навчання, але по закінченню навчання не надає можливості отримання освітнього ступеню чи професійної кваліфікації, а супроводжується лише підтвердженням певної професійної компетентності. Інформальна професійна освіта дорослих є індивідуальною пізнавальною діяльністю та реалізовується через здобуття особистого та перейняття професійного досвіду колег, оволодіння виробничими навичками, читання фахової та науково-популярної літератури тощо.

6. Ефективність та якість професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи забезпечена такими організаційними й дидактичними засадами: децентралізацією системи управління; автономією закладів професійної освіти для дорослих; використанням міждисциплінарних, дуальних, комбінованих, спільних програм професійної підготовки; формуванням змісту освіти з урахуванням вимог ринку праці та активною співпрацею з роботодавцями та стейкхолдерами; дотриманням загальнодидактичних і специфічних принципів організації навчання; орієнтацією на випереджувальний розвиток процесу навчання; використанням інноваційних методів навчання та технологій на основі бізнес-навчання; високим рівнем інформаційного та технологічного супроводу; ефективним інструментарієм оцінювання, визнання та сертифікації результатів навчальних досягнень дорослих учнів (портфолію «Europass»), тестування, стажування та ін.); кар'єрно зорієнтованою практичною підготовкою.

7. Практична підготовка дорослих у системі професійної освіти країн Центральної та Східної Європи характеризується певними особливостями, які забезпечують її ефективність: удосконалення програм практичної підготовки та перепідготовки відповідно до соціально-економічних вимог та до мінливих вимог сучасного ринку праці; залучення дорослих учнів до формування змісту практичної підготовки; високий рівень матеріально-технічного і навчального забезпечення освітнього процесу; поєднання формального, неформального та інформального навчання; організація на засадах партнерства. Суб'єктами практичної підготовки та перепідготовки є здобувачі освіти, педагоги-андрагоги, органи місцевого управління, незалежні асоціації й товариства, роботодавці, агенції з працевлаштування. Формами організації практики є: майстер-класи, практична підготовка на робочих місцях; художньо-мистецькі роботи; наставництво; аналіз реальних ситуацій професійної діяльності; стажування; робота з партнерами; проєктна діяльність; наукові дослідження на підприємствах тощо. Серед особливостей практичної підготовки здобувачів у системі професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи варто виокремити такі: високий коефіцієнт співвідношення практичних занять до теоретичних; різноманітність видів практики відповідно до спеціальностей (виробнича, мистецька, перекладацька, педагогічна, наукова тощо); оволодіння знаннями, уміннями та навичками як у галузі фахової діяльності, так і в опануванні додатковими професійними компетентностями (цифрова, мовна, підприємницька, соціальна та ін.).

8. Здійснений порівняльно-педагогічний аналіз систем професійної освіти дорослих в Україні та в країнах Центральної і Східної Європи довів наявність спільних (орієнтація на інтеграцію до єдиного освітнього простору; прагнення удосконалити систему професійної освіти дорослих на основі узгодження національних традицій зі світовими вимогами і стандартами; усвідомлення необхідності реформування системи професійної освіти дорослих відповідно до вимог суспільства, економіки та сучасного ринку праці та ін.) і відмінних (у країнах Центральної та Східної Європи: узгодженість між потребами ринку праці та системою професійної освіти дорослих; валідація неформального та інформального навчання; високий рівень демократичності, варіативності, гнучкості вибору змісту, форм і методів навчання, випереджувального характеру підготовки та ін.; в Україні: недосконалість законодавчої бази щодо регулювання питань професійної освіти дорослих; відсутність урегулювання питань визнання та сертифікації неформальної та інформальної освіти; відсутність потужних державних організацій з управління системою освіти дорослих; вкрай низька кількість освітніх програм з підготовки педагогів-андрагогів та ін.) аспектів організації професійної освіти дорослих.

Виявлені теоретичні, організаційні та дидактичні особливості професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи дали підставу обґрунтувати можливості шляхи використання цінного європейського досвіду для розвитку вітчизняної професійної освіти дорослих на таких рівнях:

– *макрорівень (державні органи управління)* (розробка нормативно-правового забезпечення освіти дорослих узагалі та професійної зокрема з огляду на інтеграційні процеси та соціальні запити; закріплення гарантій розвитку професійної освіти дорослих через фінансово-економічну підтримку; забезпечення вільного доступу до програм професійного навчання усіх категорій дорослих українців, незалежно від віку, соціального статусу, рівня попередньої освіти, гендерної приналежності та місця проживання; залучення державних та місцевих органів управління, громадських об'єднань до організації неформальної та інформальної професійної освіти; розробка правового механізму стимулювання працівників та роботодавців до безперервного професійного та особистого розвитку; налагодження системної співпраці між органами виконавчої влади, державною службою зайнятості, галузевими міністерствами та роботодавцями; створення окремого державного відомства з управління системою професійної освіти дорослих; урегулювання питань офіційного визнання неформальної та інформальної професійної освіти дорослих; підвищення престижу технічних професій шляхом заохочення кваліфікованих кадрів, проведення масштабної інформаційної кампанії щодо популяризації технічних і робітничих професій; встановлення та узгодження вимог до педагогічних кадрів системи професійної освіти дорослих, навчально-матеріальної бази, планування та обліку навчальної роботи; підтримка дорослих, які навчаються у системі професійної освіти (надання відпустки із збереженням робочого місця, призначення стипендій, надання перспектив кар'єрного зростання тощо);

– *мезорівень (заклади освіти)* (розробка та реалізація дуальних та сертифікаційних освітніх програм професійної підготовки дорослих у закладах освіти різного рівня; фахова підготовка педагогів-андрагогів для потреб освіти і ринку праці; розробка інклюзивних освітніх програм професійного навчання для дорослих з особливими потребами; впровадження програм неформальної професійної освіти для різних категорій дорослого населення; використання сучасних технологій популяризації професійного навчання серед дорослих (створення доступних освітніх платформ, відкритих он-лайн курсів тощо); активне використання інноваційних форм та методів неперервного професійного розвитку дорослих; залучення дорослих учнів до різних видів освітньої діяльності на засадах інтерактивності, фасилітації, проектної діяльності, співпраці; впровадження елементів дуального навчання; забезпечення регулярного стажування викладачів професійних закладів освіти на підприємствах і в установах різного типу як України так і країн Європи; залучення широкого кола стейкхолдерів до формування змісту освітніх програм з метою їхнього постійного оновлення та узгодження з потребами ринку праці);

– *мікрорівень (здобувачі освіти)* (розуміння потреби у неперервному професійному розвитку та удосконаленні фахової кваліфікації; використання компетентнісного підходу до власного професійного становлення та розвитку; узгодження особистих інтересів з потребами суспільства та економічними умовами; реалізація акмеологічного аспекту особистості).

9. Розроблено навчально-методичне забезпечення для вдосконалення системи професійної освіти дорослих України, яке містить: навчально-методичні комплекси дисциплін «Порівняльна педагогіка», «Актуальні проблеми порівняльної педагогіки», «Освіта дорослих у провідних країнах світу»; методичні рекомендації до семінару-практикуму «Візуальне мистецтво як засіб профілактики та подолання емоційного вигорання педагогів». Доповнено та оновлено зміст дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки» (тексти лекцій, завдання для самостійної позааудиторної роботи). Обґрунтовані науково-методичні рекомендації щодо розвитку професійної освіти дорослих в Україні на макро-, мезо-, та мікрорівнях.

Подальшої розробки потребують питання розвитку професійної освіти дорослих у країнах Західної та Північної Європи, країнах Сходу, Північній Америці; дослідження особливостей організації дистанційного професійного навчання; технології організації неформальної та інформальної професійної освіти дорослих у різних країнах світу та в Україні; підготовка педагогів-андрагогів у країнах Європейського Союзу; теоретичні засади інтернаціоналізації професійної освіти дорослих.

**Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати
дисертації
Монографія**

1. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). *Освіта дорослих в країнах Центральної та Східної Європи: ретроспективний аналіз* : монографія. Харків : ХНПУ, Мітра. 376 с.

Статті у фахових наукових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

2. Боярська-Хоменко, А.В. (2016). Диспут як провідна форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів Франції (історичний аспект). *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків: ХНАДУ. Вип. 40. 21–29 (5 міжнар. наук. баз).

3. Bojarska-Khomenko, A.V. (2017). Adult learning development in Poland in the 20th century. *Comparative Professional Pedagogy*. Kyiv-Khmelnytskyi : Khmelnytskyi National University. Volume 7: Issue 4. 76–81 (23 міжнар. наук. бази).

4. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Значення Гамбурзької декларації освіти дорослих для країн Центральної та Східної Європи. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків. Вип. 42. 19–27 (5 міжнар. наук. баз).

5. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Основні підходи до визначення поняття «освіта дорослих» в країнах Центральної та Східної Європи. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький, 2017. Вип. 23. 18 – 22 (1 міжнар. наук. база).

6. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Освіта дорослих у Німеччині: реалії та перспективи розвитку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД». Вип. 52. 179–183

7. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Особливості діяльності закладів освіти дорослих в Україні (на прикладі Харківського регіону). *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків. Вип. 43. 28–37 (5 міжнар. наук. баз).

8. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Особливості підготовки майбутніх вчителів в Оклендському університеті. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків: ХНАДУ. Вип. 41. 14–21 (5 міжнар. наук. баз).

9. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Реалізація Україною програм ЮНЕСКО щодо освіти дорослих. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві». Вип. 1. 27–36 (1 міжнар. наук. база).

10. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Визначення поняття «дорослість» у країнах Центральної та Східної Європи. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків. Вип. 44. 29–43 (6 міжнар. наук. баз).

11. Боярська-Хоменко, А.В., Троцько, А.В. (2018). Тенденції та перспективи розвитку освіти дорослих в Німеччині. *Українсько-польський науковий журнал «Освітологія/Oswiatologia»*. Київ. №7. 84–89 (16 міжнар. наук. баз).

12. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Нормативно-правове забезпечення освіти дорослих у країнах Європейського Союзу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. Київ. №3–4 (56–57). 105–110 (4 міжнар. наук. бази).

13. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Інституалізація освіти дорослих в Німеччині історичний аспект. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. Вип. 1 (14). 103–112 (1 міжнар. наук. база).

14. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Розвиток питань освіти дорослих в педагогічній думці Австрії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». Вип. LXXXVI. 18–21 (1 міжнар. наук. база).

15. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Освіта дорослих у країнах Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків. Вип. 46. 22–36. (7 міжнар. наук. баз).

16. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Принципи навчання дорослих у науково-педагогічній думці країн Центральної та Східної Європи. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса. Вип. 14. Т. 2. 147–150. <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-2-29> (2 міжнар. наук. бази).

17. Боярська-Хоменко, А.В. (2019) Розвиток педагогічної теорії в галузі освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи (перша половина ХХ століття). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. Дніпро. №2 (18). 161–169 (7 міжнар. наук. баз).

18. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Інтерактивні методи навчання дорослих. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка. Вип. (41). 97–104 (9 міжнар. наук. баз).

19. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Система освіти дорослих в північному регіоні Німеччини. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя. № 65. 36–39 (1 міжнар. наук. база).

20. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Освіта дорослих в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття. *Педагогічний часопис Волині : науковий журнал*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки. №3 (14). 14–20 (1 міжнар. наук. база).

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

21. Boiarska-Khomenko, A.V. (2017). The experience of implementing the international educational programs in the field of teacher training. *Problemy Nowoczesnej Edukacji*. Częstochowa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej w Częstochowie, 2017. T VII. 39–44

22. Boiarska-Khomenko, A.V. (2017). Adult education in Europe and Ukraine. *European Journal of Education and Applied Psychology. Scientific journal*. Vienna, Prague: Premier Publishings r.o., 2017. №4. 59–62

23. Boiarska-Khomenko, A.V. (2017). Perspectives for implementing international educational programs in the field of andragogy. *Open Access Peer-reviewed Journal. «Science Review»*. Warsaw, Poland: Scientific Educational Center, 2017. 7(7), Vol.4. 4–6

24. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Освіта дорослих в Україні та Болгарії: порівняльний аспект. *Научен вектор на Балканите*. Перушица : Научен хронограф. №1. 24–26

25. Boiarska-Khomenko, A.V. (2018). Дистанційна освіта дорослих як один із способів вирішення негати́вних наслідків військового конфлікту. *Revistă Științifică Progresivă*. Chișinău. №1. с. 5–8

26. Boiarska-Khomenko, A.V. *Digital education of adults in Austria*. Innovative solutions in modern science. Dubai, 2019. No. 4(31), 52–63. doi10.26886/2414-634X.4(31)2019.4

27. Boiarska-Khomenko, A.V., Stefan, L.A. (2019). Digital competence formation in the Austrian system of adult education. *Theory and practice of introduction of competence approach to higher education in Ukraine*. Vienna: PremierPublishing. 249–255

28. Boiarska-Khomenko A., Shtefan L., Kyryliva V., Kuznetsova O., Yushko O. (2019) Distant Programme of Developing Educational Competences. *Asia-Pacific Education Research*. Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/s40299-019-00487-9> (18 міжнар. наук. баз, у т.ч. Scopus та Web of Science Core Collection)

29. Boiarska-Khomenko, A., Shlenova, M., Girich, Z., Nesterenko, A., Konoplenko, N., Korneiko, Y. (2019). Learning RFL and UFL in Ukrainian Universities: Focus on Arabic Students. *Revista romaneasca pentru educatie multidimensional*. Т. 11 Вып. 4. 257–263. <https://doi.org/10.18662/rem/188> (13 міжнар. наук. баз, у т.ч. Web of Science Core Collection)

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

30. Боярська-Хоменко, А.В. (2016). Проблема застосування ідей андрагогіки в університетській освіті: історичний аспект. *Наукова спадщина Василя Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя*: зб. матеріалів Всеукр. науково-метод. конференції, присвяченої 98-річчю від дня народження В. Сухомлинського. Кропивницький : Ексклюзив-систем. 39–43.

31. Боярська-Хоменко, А.В. (2016). Реалізація принципів особистісно орієнтованого підходу за В.О. Сухомлинським у сучасній школі. *Науково-виховна спадщина В.О. Сухомлинського: досвід та перспективи* : Матеріали науково-практичної конференції. Харків: ХНПУ. 8–13

32. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Освітні організації для дорослих у Польщі. *Сучасні перспективи розвитку науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 15-16 вересня 2017 року. Київ. : МЦНД. 37–39

33. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Федеральні установи та асоціації освіти дорослих в Німеччині. *Актуальні питання освіти і науки* : зб. наук. ст.,

матеріали V науково-практичної конференції, 10-11 листопада 2017 р. / Національна академія Національної гвардії України. Х.: ХОГОКЗ. 250 – 258

34. Боярська-Хоменко, А.В. (2017). Передумови становлення освіти дорослих у Польщі. *Актуальні проблеми педагогічної науки* : Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 10–11 листопада 2017 р.). Миколаїв : ГО «Інститут інноваційної освіти». ч. 1. 85–87

35. Boiarska-Khomenko, A.V. (2017). Non-formal and informal adult education in Ukraine : *The Second International conference «Science and society»* (November 17, 2017). Hamilton : Accent Graphics Communications & Publishing. 27–30

36. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Цільові групи дорослих у системі безперервної освіти Німеччини. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : Матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 29–30 березня 2018 року. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич: Посвіт. 178–179

37. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Особливості педагогічної діяльності в галузі освіти дорослих у Німеччині. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2018 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків: «Стиль-Издат». 13–15

38. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Витоки освіти дорослих в Європі. *Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26–27 жовтня 2018 р.). Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти». 3–5

39. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Визнання результатів неформального навчання як основа розвитку безперервної освіти в Чеській Республіці. *Сучасна освіта – доступність, якість, визнання* : збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції, 14–15 листопада 2018 року, м. Краматорськ. Краматорськ : ДДМА. 37–40

40. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Визнання неформальної та інформальної освіти дорослих в країнах Європейського Союзу. *Психологія та педагогіка: сучасні методика та інновації, досвід практичного застосування* : Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 жовтня 2018 року). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». Ч.2. 149–151

41. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Цінність наукової спадщини В.О. Сухомлинського для розвитку неперервної освіти педагогів. *Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського*: Матеріали науково-практичної конференції. Харків. 39–43

42. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Дистанційне навчання як складова системи безперервної освіти Німеччини. *Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції «Дистанційна освіта: реалії та перспективи»* (12 грудня 2018 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 9–12

43. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Інформаційна система «Eurorass» як механізм реалізації ідеї безперервного навчання в європейському союзі. *Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених «Наукова молодь-2018»* (16 листопада 2018 р., м. Київ). Київ: ІТЗН НАПН України. 80–83

44. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). Ідеї впровадження досвіду Німеччини в організації неперервної освіти вчителів в Україні: International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»: Conference proceedings, December 21-22. *Bia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing»*. 21–24

45. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Нормативно-правове регулювання освіти дорослих в Німеччині. *Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 12-13 липня 2019 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». Ч. 2. 34–37

46. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Просвіта дорослих як запорука збереження, відтворення та примноження культурної спадщини України. *Дев'ять життів традиції*: Матеріали всеукраїнського форуму-семінару (13-15 вересня 2019, Харків). Харків: ФОП Шейніна О.В. 23–25

47. Боярська-Хоменко, А.В., Штефан, Л.А. (2019). Розробка теоретичних положень процедури визнання неформального та інформального навчання молоді в Україні на основі досвіду Польщі. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*: Papers of the 10th International Scientific Conference. October 25, 2019, Stuttgart, Germany. 332-342

48. Боярська-Хоменко, А.В. (2019). Емоційне здоров'я вчителя у спадщині В.О. Сухомлинського та в умовах Нової української школи. *Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського*: Матеріали науково-практичної конференції. Харків. 23–17

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. Боярська-Хоменко А.В., Корнейко Ю.М., Троцько А.В., Штефан Л.А., Ялліна В.Л. (2015). *Порівняльна педагогіка*: навчально-методичні рекомендації до семінарських занять. Харків: ХНПУ. 90 с.

50. Боярська-Хоменко, А.В. (2016). *Актуальні питання порівняльної педагогіки*: методичні рекомендації до семінарських занять. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 48 с.

51. Боярська-Хоменко, А.В. (2018). *Освіта дорослих у провідних країнах світу*: методичні рекомендації до семінарських занять. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 52 с.

52. Боярська-Хоменко, А.В., Твердохліб, Т.С., Прокопенко, І.А., Чеботова, Я.В. (2019). *Візуальне мистецтво як засіб профілактики та подолання емоційного вигорання педагогів*: методичні рекомендації до проведення семінару-практикуму. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 51 с.

АНОТАЦІЇ

Боярська-Хоменко А. В. Розвиток професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Хмельницький національний університет, Міністерство освіти і науки України, Хмельницький, 2020.

У дисертації здійснено цілісний компаративний аналіз розвитку професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи: проаналізовано генезу професійної освіти дорослих, окреслено детермінанти та виділено основні етапи її розвитку; проаналізовано тенденції розвитку професійної освіти дорослих; схарактеризовано системи професійної освіти дорослих в двох групах країн: Центральної Європи на прикладі Німеччини, Словаччини, Чехії, Польщі та Східної Європи на прикладі Румунії та Болгарії; доведено, що системи професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах охоплюють сукупність компонентів (теоретичне та методологічне підґрунтя, нормативне регулювання, організація та управління, стратегії розвитку, інституційна структура, соціальна та економічна складова, зміст та технології навчання, забезпечення якості); визначено особливості неформальної та інформальної професійної освіти дорослих у досліджуваних країнах; проаналізовано організаційно-дидактичні засади професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи (зміст професійної освіти дорослих; технологічні аспекти; використання інформаційних технологій для організації як формального, так і неформального освітнього процесу; підходи до забезпечення якості професійної освіти дорослих); визначено особливості практичної підготовки в системі професійної освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи (відповідність до соціально-економічних вимог та ринку праці; високий рівень матеріально-технічного і навчального забезпечення освітнього процесу; організація на засадах партнерства, різноманітність видів практики залежно від спеціальностей). Здійснено порівняльно-педагогічний аналіз систем професійної освіти дорослих в Україні та в країнах Центральної і Східної Європи; окреслено можливості використання конструктивних ідей європейського досвіду в розвитку професійної освіти дорослих в Україні. Удосконалено навчально-методичне забезпечення професійної освіти дорослих в Україні з урахуванням європейських цінних ідей (зміст фахових дисциплін, технології навчання).

Ключові слова: освіта дорослих, професійна підготовка, неперервна освіта, система, форми, методи навчання, технології, країни Центральної та Східної Європи.

Боярская-Хоменко А. В. Развитие профессионального образования в странах Центральной и Восточной Европы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Хмельницкий национальный университет, Министерство образования и науки Украины, Хмельницкий, 2020.

В диссертации осуществлен целостный компаративный анализ развития профессионального образования взрослых в странах Центральной и Восточной Европы: проанализирован генезис профессионального образования взрослых, определены детерминанты и выделены основные этапы ее развития; проанализированы тенденции развития профессионального образования взрослых; охарактеризованы системы профессионального образования взрослых в двух группах стран: Центральной Европы на примере Германии, Словакии, Чехии, Польши и Восточной Европы на примере Румынии и Болгарии; доказано, что системы профессионального образования взрослых в исследуемых странах охватывают совокупность компонентов (теоретическое и методологическое основание, нормативное регулирование, организация и управление, стратегии развития, институциональная структура, социальная и экономическая составляющая, содержание и технологии обучения, обеспечение качества); определены особенности неформального и информального профессионального образования взрослых в исследуемых странах; проанализированы организационно-дидактические основы профессионального образования взрослых в странах Центральной и Восточной Европы (содержание профессионального образования взрослых, технологические аспекты, использование информационных технологий для организации как формального, так и неформального образовательного процесса; подходы к обеспечению качества профессионального образования взрослых); определены особенности практической подготовки в системе профессионального образования взрослых в странах Центральной и Восточной Европы (соответствие социально-экономическим требованиям и рынку труда, высокий уровень материально-технического и учебного обеспечения образовательного процесса, организация на основе партнерства, разнообразие видов практики в зависимости от специальностей). Осуществлен сравнительно-педагогический анализ систем профессионального образования взрослых в Украине и в странах Центральной и Восточной Европы; очерчены возможности использования конструктивных идей европейского опыта в развитии профессионального образования взрослых в Украине. Усовершенствовано учебно-методическое обеспечение профессионального образования взрослых в Украине с учетом европейских ценных идей (содержание специальных дисциплин, технологии обучения).

Ключевые слова: образование взрослых, профессиональная подготовка, непрерывное образование, система, формы, методы обучения, технологии, страны Центральной и Восточной Европы.

Boiarska-Khomenko A. V. Development of adult vocational education in Central and Eastern Europe – Manuscript.

Thesis for an academic degree of Dr. hab. in Pedagogy. Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Khmelnytskyi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Khmelnytskyi, 2020.

In the thesis the integral systematic comparative and pedagogical analysis of the problem of adult vocational education in the countries of Central and Eastern Europe has been executed. The genesis of adult vocational education in the studied countries has been traced, the determinants and the main stages of its development have been outlined and highlighted. The current trends in the development of adult vocational education in the studied countries (decentralization of the management system; individualization of adult vocational education; reduction of the role and importance of formal vocational education institutions; development of the idea of inclusive education in the adult vocational education system; humanization of adult vocational education, the use of interactive and innovative methods of adult education, borrowing forms and methods of teaching professional business technologies and some others), which actualize the social need for effective professional training and retraining, necessitate modernization of adult vocational education in the context of the modern labour market, have been analyzed.

Systems of adult vocational education in two groups of countries – a group of Central European countries (Germany, Slovakia, the Czech Republic, Poland, etc.) and a group of Eastern European countries (Romania, Bulgaria, etc.) – have been characterized. Common and different features in the development of adult vocational education have been revealed. It has been proved that the system of vocational education of adults in Central and Eastern Europe covers a set of interrelated components: theoretical and methodological, regulatory, managerial, socio-economic, institutional, strategic, target, organizational, content-technological, diagnostic-effective. The system operates on three levels – state, institutional and personal. It is aimed at the development of a holistic personality, the formation of professional competencies of students taking into account the needs of the modern labor market. The system of vocational education of adults in Central and Eastern Europe combines formal, non-formal and informal forms.

The efficiency and quality of adult vocational education in Central and Eastern Europe is ensured by decentralization of the management system; autonomy of vocational education institutions for adults; diversification of vocational training programs; transformation of the content of education taking into account the requirements of the labor market; observance of general didactic and specific principles of education organization; the use of innovative teaching methods and technologies based on business training; high level of information and technological support; effective tools for assessing, recognizing and certifying the learning outcomes of adult learners; career-oriented practical training; focus on the advanced development of the learning process; active cooperation with employers and stakeholders.

The peculiarities of practical training of adults in the system of vocational education have been revealed, namely consistency and constant improvement of the content of vocational education in accordance with modern socio-economic requirements; high level of activity and independence of adult students; high level of material, technical and educational potential of vocational education institutions combination of theoretical and practical methods of training; harmonious integration of formal, non-formal and informal education. The features of practical training of students in the system of adult vocational education in Central and Eastern Europe are the following: diversification of the duration of practical training; high ratio of practical to theoretical classes; variety of practices in accordance with specialties; interdisciplinarity and integration of practice.

A comparative and pedagogical analysis of adult vocational education systems in Ukraine and Central and Eastern Europe has been carried out. It showed the existence of common (focus on integration into the global educational space; the desire to improve the system of adult vocational education based on harmonization of national traditions with world requirements and standards; the need to reform the system of adult vocational education in accordance with the requirements of society, economy and modern labor market, etc.) and different approaches (consistency between labor market needs and methodological organization of adult education and professional training; validation of non-formal and informal education; high level of democracy, variability, flexibility in the choice of content, forms and methods of teaching, the advanced nature of training and professional development in professional associations, etc.).

Possibilities of using constructive ideas of the European experience in the development of adult vocational education in Ukraine at three levels (state, institutional, individual) have been outlined.

Educational and methodological support for adult vocational education in Ukraine (content of disciplines, methods and technologies of teaching) has been improved.

Keywords: adult education, vocational education, lifelong education, system, forms, teaching methods, technologies, Central and Eastern European countries.

Підписано до друку 29.05.2020.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 2,0.
Наклад 100 прим. Замовлення № 85.
Віддруковано з оригінал-макета за мовника.
Друк: «Термінова поліграфія».
29000, м. Хмельницький, вул. Степана Бандери, 63.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 4164 від 23.09.2011 р.